

*Катря
Триневицева*

Шоломи в сонці

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

ХАТА БЕЗ ДАХУ

I

*Заграно, забубняно,
А в княжім дому рано...*

З нар. пісень

Давно вже не було над Галичем такої негоди, як в одну з липневих ночей 1205 року. Бовдури пітьми, ніби високо сповнена ріка, перевалювалися з краю в край неба і з силою стихії гнали в безвісті.

Несамовита ніч жевріла притаєним світом, що лежав на всіх річках, як сум на серці людини.

Чорні обриси княжого замку та подвійного персня грізних фос і валів, найжених частоколом, то пропадали в темі, то виринали з неї, як острів із моря. Здалеку видно було їхні дубові масиви, приспані сторожким сном.

Вони здавалися також грою хмар, більше фантастичною, ніж ця, що на небі.

Свист бурі гонив довкола княжих гридниць, заплітався довкола пнів дуба і тису та згинав додолу чорнохрещате гілля модрини. Ні одна зоря не пригадувала Бога, золота стріла хреста замкового собору погасла на висотах, у заметілі темних сил.

У такий час на вежі, біля звідного мосту, нудьгував бородатий служка, Тиско. Він струшував із себе втому, як посоловілий птах струшує з пір'я студінь нічної години.

Кричали другі когути, й Тиско в дождиданню обміни спрям міцніше пояс на своїй сивій службовій опанчі, пе-

ревісив через плече торбу з останками хліба й, обпертий об віконну варцабу на вежі, наслухував. Думки пішли круговертю, змисли клонилися спочити.

На мить він було задрімав, повіки упали на очі, от як залізо.

А буря колисала світ на своїй дикій гойдалці, без упину, без стриму. Тиско став саме снити, що здіймає біля хатньої печі свої промоклі яловичі ходаки, на світичі горить саме липова скипка, під світло шиє одіж найстарша донька, Росиця.

Он, кинула огарок у відро з водою, й він із шипотом згоряє, запалила другий, намисто з лиснючих оленків грає зеленими цятками на смаглій шії.

— Цок-цок... Тук-тук...

Наковтач товче ніччю в дерево, наковтує смерть?

Прокинувся з чолом у поті, цілим тілом нахилився вперед і так остав, зляканий дивно...

Особливий звук не вмовкав.

За кілька хвиль Тиско скавав униз, простелився хрестом на землі й слухав пильно мови глибини. Відтак зірвався з колін і метнув собою в напрямі дитинця, де сторожив сьогодні тивун, Держикрай.

Дошкуляв холод — привітніше б тивунові посидіти у таку ніч край пугара за партією астрагалів із ключником Скорою або Святошею, співцем замкового собору! Та хіба ж можна забагати прикрас життя, коли вся мужва, аж до отрока, який напував княжі коні, поїхала раттю на Польщу з паном отцем, а в теремах зосталася тільки жменя жінок біля княгині та дітей?

То Держко роздумував з почуттям великої поваги, що він є у сій хвилі ніби Око в трикутнику з карміну та

сепії, що його розписав над дверми своєї келії духовник Варлаам.

Тивун глянув мимохіть на вежу, звідки сипалося жовте світло крізь осьмиграні грубого скла, споювані оловом. На сволоках та одвірку заломлювалася чорна тінь самітника.

Що не давало йому спокою у цю глибоку нічну пору? Сьогодні ж не міг він читати нічого в дорогах небесних світил, Великий Віз погас...

Хіба що снить наяву про піскові пустирі, приспаний довічною нудьгою мочар у верболозах, чужі, голодні розлоги, де чорніють шатра княжої дружини?

Видить вертепи й гуляйполя, де крадуться крицеві оружники з долонею на рукояті смертоносного меча?

Може, доглянув віщою зіницею край одра володаря тивунового одинака, Олюшу?

Хвиля і світло у келії згасли. Разом із цим буря злопотіла якимись лихо запертими віконницями, розгоїдала наново чорний шнур модрини і на церкві св. Параскевії схитнула знічев'я срібне серце дзвона. Глухий тон, подібний до крику в жахливім сні, бовтнув над Галичем і змовк.

Шелести, плачі, ніби намогильні, розсипалися чимраз ширше, й здавалося, що земля стогне під чорним небом, мов голосільниця.

— Хто йде? — гучно скричав Держко.

За кутами прибудов залунав гомін меткої ходи.

— Це я, побрате, Тиско... Гу, вихор який прудить!

Він з трудом схоплював повітря.

— А ти йди спати, Криця на вежі.

— Ви про сон, тивуне? Не чуєте, як лядською дорогою котиться похід? Земля дрижить під копитами, труби кричать понад поля!

Справді, з бурунів далечини летіли дивні голоси. Вони то кріпшали, то тихнули серед жовтого світанку й хмар, що плили над ним, каламутні, як жертва Каїна.

Поки слухали, на замковому узбіччі залунав упротяж високий голос рога. Тивун і вартівник схопилися з місць і бігли на вежу, звідки переймив їх Криця, простоволосий.

Вістовий на спіненім коні приніс новину:

— Відділ княжих наввипередців появився на путі у Галич. Пан князь вертає!

Так, голоси з просторів летіли чимраз виразніше, разом із куривом вогкої мряки з-над Дністра й свистом лютого Стрибога.

НА ЩИТАХ, НА ЧЕРЛЕНИХ

II

*Не дуже його порубано, постріляно,
Головочка начетверо,
А ніжечки нашестеро,
А серденько навосьмеро...*

З нар. пісень

На небі зоріло. Галич раніше чим коли прокидався від сну: вздовж зелених липових вулиць із грукотом підносилися вікна в три низки грубих шиб, і жіночі голови, тільки що підведені з постелі у сітках з плетива, гляділи допитливо з-поміж розмайранів і крокізу.

Торгова площа, битком заповнена крамницями, мовчала, ніби ніхто не потребував нічого для життя від цього дивного дня.

Майнуло, правда, іноді дитя чи стара з кізкою, годувальницею, або ріщечком під ранню ватру, поплентався з водоносом наймит розхристаний і босий, але городяни гаялися чогось, ніби в день свята.

Складниці чужих купців, що йшли на Володимир аж з-над Балтику, з рухливого Кульма, були заперті наглухо, і не було видно нікого біля них, тільки один торговець візантійськими покрасами, грек Никанор, сидів посоловілий, як сич, край своїх скринь, а його пташиний профіль витягнувся пісно від безсонниці...

Шапочник Чорноніс, який своїм мозолем прогодовував ватагу дрібної дівтори, сидів напроти грека, у дверях, відчинених на хороми своєї хати, широкі, от як боїще, та натягав мокру ще шкіру з барана на круглий тесаний ковбок.

І ще старий швець Якун, горбатий геть павук сидько, посипав приском телячу шкіру на кам'янім порозі своєї робітні й обережно здіймав шипучу шерсть топорисцем. З-під пальців Якуна плила курява, як їдь.

Із-за обр'ю викочувалося пишне літнє сонце. Птичі пісні сколихнули нараз дерева від приземка до верховіття, здавалося, тисячі сопілок, притулених до уст невидимих гудців, щебече насипом, щебече...

І тоді, у якусь хвилю, повз церков св. Пантелеймона перемигнув на своєму чорному коневі високий, як конопля, мовчан, намісник Молибожич.

Ті, що мешкали близько сурожських воріт, могли видіти, як їздець затримався перед домом пів лікаря, пів волхва, жида Негемії, намісник доручив остовпілому приказ, як грім.

Не вспів Негемія оговтатися від враження, коли вельможа скавав уже чвалом по битій дорозі.

Гнав назустріч княжій дружині.

Саме в той час у замкових ґридницях йшов гомін, княгиня одягалася. Ясиня, донька Гліба Словита, розклала на ослоні край вікна празничні ризи, заплітала в тяжкий вузол волосся княгині й клала на ньому дороге чільце.

Це були нанизані на дротики золоті таблички з емалі з ликом ангелів і Христа на водах Йордану.

Діти не спали: старшого Данила взяла Ясиня під свою опіку, одягла його у руду свитку, жовті, мосяжним дротом зшиті чобітки, клобушок, тичений павою, а тоді подала княжому первенцю мечик із срібла, дар батька. Хлопчик метушився, ніби той зяблик на зорі, й гомонів щораз:

— А роги грають, Ясине?

Рішуче личко з владними губками й жмутом чорного волосся, опущеним на чоло, як у батька, вражало бистрою. Карі ж очі сміялися купками іскор, як зорі.

Так, роги грали. Іржання коней, дикі оклики каракалпаків, що йшли з князем у похід за гроші, зливалися в гамір, нестерпний для вуха.

Сухий, ніби стружина, колишній Дністровий печерак, старий духовник Романів, зійшов із своєї вежі. Білоголовий, з розп'яттям у тремкій руці, закутаний у брунатну волосяницю, він станув осторонь замкових поселян і, обпертий на високий посох, ждав. Тільки слабий рум'янець на щоках старця зраджував душевне зусилля.

Якраз із брязкотом тяжких ланцюгів осунувся зведений міст і завальні дубові ворота, ковані міддю, як щити велетнів, відкрилися навстіж.

Стало видно далеко униз на пологий шлях, де, ніби ліс, столочений наглою бурею, товпилися ватаги людей.

Вони воліклися на виснажених конях, на возах закинутих лахміттям стягів, шатрів, дружинного статку...

Обривками висіла з пліч парча дорогих кирей, криво блимав золотий басаман. Верх колісниць, навантажених високо, валялися мідяні кольчуги, повигинані від ударів копія, криті лускою нагрудники, щити, обтягнені червоним лосячим ременем...

В кінці, серед чорної купи піхотинців, їхали вози з тяжко пораненими, що повертали до гнізд.

Перед самими ворітьми замку юрба розпалася надвоє й дала дорогу саням, запряженим у сиві воли. Замерхтіло деревище, заслонене паполомою, блиск, як ніж, пронизав серця.

Через смертну ткань кинули княжу шубу з горностаю, а поверх шуби могутній меч Романів із рум'яним світлом на смертоносному заломі вістря, з тим опуклим кривавником на рукояті, що жеврів, як душа зброї...

Міст загудів глухо під жалібною цією колісницею, і тоді з уст видців видерся зойк, якому рівного не чула Галицька земля.

А княгиня розсипала у пориві розпуки свої сяйливі покраси та, обнявши голову руками, бігла з лопотом тяжких зелених риз...

Превелебний Варлаам не бачив нікого, тільки одне зловіще видиво останньої домівки, наміченої чорним трираменним хрестом.

О, люта правдо! Під паполомою, в убогій деревищі зі слідами дощів і придорожного пилу, лежав Роман, ододержець земель від Дніпра й Дунаю до Карпат. На його високе чоло, протяте ворожим залізом, спадали по-дав-

ньому струмки чорного волосся, й на світі, крашеній ясним золотом, заціпеніла кров.

Де ж слова, що двигнули б зі сну стократ ласкаве сонце народу? Невже ж ніколи більше не замерехтять світла панагій на груді витязя й ніколи з сих міцно запертих уст не вилетить крилатий оклик:

— На прю!

Німі були уста, й велике серце не билосся.

Захожі дружинники, поза смертю княжого четара Гільдебранда, не мали ніяких інших витрат і тепер їхали збитою лавою, в повазі жалібної години, з величавим Одільоном і Єюльфом на чолі, обоє під міру, як брати. За ними тьмою чури й ватага здичілих собак, ніби це був поворот із гульби лов, а не зі смертного поля...

За походом недобитків з піснею торжества гнало гайвороння. Воно маяло чорною плахтою крил над замком без даху, без князя. А ще далі, далі, у рудих тінях поранку, в червонім попалі, що віщував суховій, чалапав на довгохвостій конині латинський монах: може, цистерсіанин, бо в чорнім наверхнику аж до брів, а може, темпларієць — волоцюга, бо за білою вервою, крученою у вузли на обох кінцях, висів короткий меч. Та лице у нього з Польщі, помітне одразу.

Сірий чоловік, гранчастий, перконосий, пас ошалілими з хижою втіхою очима гладкий, як шибя, чорнозем, зелений від борів, пахучий медом та запашний хлібами — ростом в людину... Чужинець хмелів із насолоди, і видно було, як втіха несла вперед монаха й його вороного. Захожий скерувався у бічну вулицю Галича, найближчу до лядських воріт: у Богни зі Сандомира, Навойкової болярині зупинився...

— Савиця?

— А, боярине?

Рудий наймит підбіг і взяв гнuzдечку з рук молодого юнака. На юнакові була кирея, лямована беберяном, шапка з дорогою кичкою косилася на підголеній, з чорним чубом голові. Сухе, смагле обличчя з дуже зіркими, ніби львиними, очима носило сліди лицарських трудів, воно було тепер засмучене болем.

Юнак йшов живо навперейми отцю Варлааму.

— Юра Коливанович! — проніс старець блідими губами.

— Той сам, ледве живий! Останній з княжого почту, очевидець...

Вказав деревище, поставлене перед вікнами гридниць, його накрила раменами непритомна з розпуки княгиня. Вона плакала проти неба пів співом, пів мовою, голосінням вдовиць, старим, як вихор і зорі.

— А моя ж ти дружинонько, а мій же ж ти сивий голубоньку! Хто нас тепер на дорогу виведе? Пораднику мій солодкий та любий! На кого ти нас відказав?

Била чолом у смертну скриню і довгі пальці розпинала на ній, як на струнах гуслі. Скиглила чайкою:

— Впадьте на мене, закутайте мене, ви, ліси темні, діброви, Бескиде...

Монах справив ходу в напрямі своєї келії на вежі, за ним молодець, темний, гей смерека, від доріг у сонці. Двері заперлися глухо за ними та за їхньою розмовою.

Зміст її був короткий: один-одніський раз князь слухав під ніч співу перебендь, замість у мовчанню продумати завтра, коли обходив чати, одну упустив із ока,

та один раз поклав меч у ногах, замість покласти його в узголів'я...

Передзвонили запізнену заутреню, але старець за гірким оповіданням гостя не чув нічого.

Олюші, Держжового одинака, не було.

«ПОЧИТАНІЄ»

III

*Є у мене воркун дома
На мою головоньку...*

З нар. пісень

Збудований у вишнях і горішині, двір Ясининоного батька Гліба Словита лежав на окраїнах запустілого підгороддя. Побудований був із чорного дуба, з могутніх ціляків, укритий соломою й укріплений огорожею з кам'яних гранів, як колись монастир. Поверх старого муру сріблився полин та шелестіла з вітром висока жалива.

Спізнені перехожі минали Глібове житло прискороною ходою: місце було непривітне, а господар — під княжим гнівом.

Навіть у Водохрещі, коли ходили зі щедрівками церковні люди, а задушники переодягалися волхвами, розсипані по Галичу за милостинею, дім Словита був замкнений довкруги, як темниця.

Даремно вигукували на дорозі:

Господар з хати, а ми до хати.

Ідем газдиньку розпитувати:

— Чого у тебе чорні оченька?

— То від ноченьки, колядниченьку...

Там ніхто не співав про милосердного Спаси, що, окутаний у білі ризи, жаліє при куті грішний світ, і про те, як Мати Божа просить його словами-музикою:

— Сину мій, сину, устань на ніжки.
Ой озми ключі та й бо некольні,
Відчини двері душам скорблящим...

Три роки минуло якраз: з гір, погір'я, полилися весняні води, сповнилися ріки рівно з берегами, і жайворонки падали по скибах услід плугатарям, коли Словит виїхав ніччю зі свого двора з одним тільки чурою і пропав, як дим. За смертельне побиття конюха князь велів покарати боярина-гординю дошкульними карами, прилюдною ганьбою, і Словит, лютий, як рись, що попав у пастку і рве криваве тіло на волю, в одних рубях вискочив із княжих рук.

Говорили голосно, що у краківського владика в почестях великих сів...

Це був час, коли Роман двигнув похід у допомогу візантійському царю Олексію Ангелу в його боротьбі з болгарами. На розпучливий зазив друга, він злетів туди, як грім верх розгойданої даліни, а вслід за ним погнали лави полків, чорних від заліза, закосичених омелою, твердих, як тура ріг, і брали кривавим кінцем копія все, що можна добути веселим людським хотінням.

А далі, вслід оцьому грізному здвигові, що димував на обр'ю, як очерет гнаний вітром, текли на баских конях, на білих блискавках колісниць найліпші співці, що їх видало лоно епохи, сіль землі і народу, свідки поривів, яким не було рівні, учасники хвиль найзухваліших під сонцем. Вони то серед розхристаного крику стрикусів та хитрого

плачу шереширів передавали вічним струнам гуслі хвалу руського меча, єдиного на світі.

Гомоніла цими піснями золотобанна Візантія, здвигали з дива плечима сиві фіорди півночі, Гаральдова коліска, кивали головами німецькі герцюки, і ходором ходила земля ракоушська, штирська...

Ясиня уміла тоді стати необхідною княгині. Ніхто не умів шити так чисто дрібницею, в'язати в щораз то нові уплітки довгого волосся молодій жінки, голубити князьків.

Сама ж вона ніби протягом одної росяної ночі зацвіла в цю пору ясною квіткою, що повертала до себе всі серця.

У страшну ніч, коли притекли недобитки, снилося Глібовій дружині, що її чоловік стукає у ворота, не годен добудитися слуг. Сонна мрія пурхнула вмиць. Доброніга стрепенулася, сіла на постелі, прихилила вниз ще гладке обличчя й наслухувала. Серце її билось високо під узористим покровом...

У світлиці хтось ходив: чути було шум одежі промоченої дощем, опісля дзвінкий шепіт меду, що його чиясь рука лила нерівно у срібний ріг Словитів.

Доброніга скочила босоніж до дверей. Крізь шкалубину, залиту смугою світла, вона доглянула грізного мужчину, широкоплечого, у ковпаку, засуненому аж по брови над жорстокими очима.

Боярин удома!

Так, це був він, що після обіду скидав миси з останками страв на долівку, устелену строкатими доріжками хатньої роботи, і, переодягаючи обув, зі сміхом насильника розстеляв білі онучі по столітньому яворовому столі. Він, для якого передовсім вставало сонце, трисвітлим буртом грали води і молитовна тишина плила увечері понад лоно

нив. Вибранець судьби, який нічого не давав, брав тільки, навіть те, що йому було навіки непотрібне: добро, що палало у прозорім погляді його жінки, красу, що блукала у дитиннім півсміхові її уст, у понсовій квітці, вплетеній у її волосся...

Його не привітали з дороги, помертвілі від несподіванки.

Вже третя днина з дня повороту, як вештався він із кута в кут, ніби ждав когось.

Було доволі пізно, коли Ясиня, стомлена облаштуванням поминок, прийшла відпочити у хату родичів.

Її привів раб із половців, Аклан.

Доброніга з чуттям обняла доньку — вона любила її молодість і багатіла нею, як видом власної весни.

А дівча й справді неволило очі: білохрущата камка її одержі мило відбивала від темної соболиної шапочки з малиновим верхом та свіжості молодого обличчя. Дев'ять анфраксів венецицької оправы, повислих, ніби сльози, з вузької оксамитної стрічки на чолі, рожевою тінню ніжило чисті риси, очі з бровами сильними, як стріли, носик з купкою веснянок, вогкі уста з опущеними кінчиками, повні чуття...

Тепла ніч схилилася над світом. Обі жінки лягли в одрині спочити. Розмовляли про жахливі події в княжій сім'ї, про сподівані зміни та наслухували у собі самих, як холод пливе повз рамена від несподіванки.

Сон відлетів, тишина віддихала рутою та чорнобривцем. За темним вікном колихалася молода деревина. Скричав половко, застрекотів цвіркун.

Дівчина усіла на постелі й підняла з ослону край ліжка скриньку, оббиту сап'яном. Відкрила верх і з по-

божністю, як скарб хати й роду, добула книгу в оправі зі слонової кості, викладену на кутах росохами коралю та сріблом.

Доброніга не була грамотна, однак купила її за велику ціну від болгарського мандрівного крамаря та держала в пошані, як лік проти темних сил, що заселяють хати так само, ніби водяні духи всяку течву, а полісуни суходольний теребіж і урочища.

З втішною самопевністю Ясиня взяла книгу на коліна і відчитала вміло:

— И-З-Б-О-Р-Н-И-К.

Букви були великі, гострі, писані уставом, деякі виведені подвійними лініями. Тлом для них був прозорий східний орнамент. «Зачала» розділів творили овальні медалісти, у яких не звісний артист зобразив Мойсея з господніми скрижалями, Йосифа, як дає себе пізнати братам, Рут з оберемком пшениці на багачевій стерні...

Ясиня любилася хвилю рисунком поодиноких букв, опісля ж доволі гладко прочитала:

— О чте-ніи... книг.

Поволеньки, з працьовитою надумою, як пчілка, що збирає скарб меду з квіток, вона лучила знак зі знаком; на її щоки виступили теплі рум'янці, груди хвилювала.

А там, у внутрі першої великої букви, у надписі, свята Анна в двокольоровій грецькій шаті держала в обіймах молодесеньку Богородицю і повагом водила пальцем по сувою письма, навчаючи її:

— Добро єсть, братіє, почитаніє книжное, паче всякому христіяну...

Стрічки святих глаголів, нанизані густо біля себе, пахли далекими часами, ніби в'янь лісового зілля:

— Єгда чтеши книги, не тшти ся брьзо иштишти до другия главизни, поразоумій, што глаголють книги, трижди обраштая ся о єдиной главизні...

Кожнісіньке слово, працьовито підкреслене пальцем, Ясиня здобувала з радісним трепетом серця, ніби герой, що бере копієм озброєне місто. Але після третьої стрічки письма всі суглоби стали у неї ліниво боліти і вона обезсиліла, як нав'ючений тягарем мандрівник, що довго волік ноги крізь сухі піски.

— Красота воіну оружіє і кораблю вітрила, тако і праведнику почитаніє книжное...

Ще хвилю кіновар, сепія й золото мерехтіли перед Ясиною, мов усміх чиїхось повних побожних уст, мов мудре світло зіниць незнаного аскета, те саме, що хижо й солодко жевріє в шліфованому агаті. Відтак сторінки лопотливо упали на себе й кутом приспаних очей Ясиня доглянула ще фінал почитанія, витязьке алілуя мистця:

— Радует ся кормчій в отишьє пристав, и странник в отечество своє пришед, такоже радует ся й книжний списатель, дошед конца книгам...

Полискливі оківки навколо скринь, божник в сухо-злотиці й барвінкові, грубі різьби полиць пропали у тьмі одразу. Тіні дерев застигли в місячній тишині, як казка. Ані листочок не ворухнувся, ані листочок...

Ясиня спала.

ЗМІСТ

Хата без даху	3
На щитах, на черлених	6
«Почитані є»	12
Сови, лилики, кертиці.	18
Скіпетр і яблуко	22
Тіні ночі	27
«Аки цвіт оувядает»	33
Ватра проти вікон	39
Задушник	46
Синевідський монастир.	49
Зав'язини	62
Міст на Котані	67
Хижакі здалеку	74
Серед своїх	79
Срібна шапочка.	85
Весільні примари.	91
Неоднакові мрії.	102
На крилах слова	106
Пісня гірського гнізда	113
Навойкова сім'я	120
Лис у теремах	126
Лісова казка	132
Перед бурею.	137
Розпуття	143
На хирлявій дорозі.	149
Чайка	156
Світло у пільмі	159
Дужева челядь	165
Князь-чорноризець	173
Шоломи в сонці.	183